

Пономарьов Олександр Семенович, к.т.н., проф.,
професор кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами НТУ «ХПІ».
Тел. 067-65-64-505. E-mail: alex37.10@mail.ru

УДК 37.013: 378.035

ФЕНОМЕН ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОСТОРІ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТИ

Проаналізовано аксіологічні аспекти педагогічної культури. Розглянуто систему цінностей освіти. Показано роль і місце педагогічної культури у просторі цих цінностей. Виявлено сутність і характер взаємозв'язків і взаємовпливу між системою цінностей освіти та загальною і професійною культурою викладача та прояв цих взаємозв'язків в показниках якості його педагогічної діяльності.

Ключові слова: *освіта, педагогічна культура, виховання, особистісний розвиток, життєві цінності, цінності освіти..*

Пономарев А. С. **Феномен педагогической культуры в пространстве ценностей образования.** Проанализированы аксиологические аспекты педагогической культуры. Показаны роль и место педагогической культуры в пространстве этих ценностей. Выявлены сущность и характер взаимосвязей и взаимовлияния между системой ценностей образования, общей и профессиональной культурой преподавателя и проявление этих взаимосвязей в показателях качества его педагогической деятельности.

Ключевые слова: *образование, педагогическая культура, воспитание, личностное развитие, жизненные ценности, ценности образования.*

Ponomaryov A. S. **The phenomenon of pedagogical culture in the space of values of education.** The axiological aspects of pedagogical culture are analyzed. The role and place of culture in the educational space of these values is showing. Revealed the essence and nature of the relationship and interaction between the values of education, general and professional culture of the teacher and the manifestation of these relationships in terms of the quality of its teaching.

Key words: *education, pedagogical culture, education, personal development, life values, values of education.*

Вступ. Ті стрімкі зміни, які відбуваються сьогодні практично в кожній сфері суспільного буття, зумовлюють появу принципово нових завдань, що постають перед системою освіти. Крім традиційних завдань з підготовки кадрів фахівців для національної економіки, науки і культури постає ще й задоволення освітніх потреб особистості студента, посилюється значення допомоги йому у

вибудовуванні життєвої траєкторії. Набувають також нових аспектів завдання з навчання, виховання, особистісного розвитку і соціалізації студентів.

Успішне виконання цих завдань визначальною мірою залежить від якості науково-педагогічного складу вищої школи. Його якість постає інтегральною характеристикою, яка об'єднує рівень професійної і компетентності викладача в тій сфері, якої стосуються його навчальні дисципліни, володіння методикою їх викладання, педагогічну майстерність, загальну і професійно педагогічну культуру. На цю якість впливає також соціальна компетентність викладача, його психологічна спрямованість на педагогічну діяльність та вкрай важливі для неї його особистісні риси і якості. На жаль, практика оцінювання і атестації викладача звичайно обмежується професійною компетентністю і формальними показниками методичної роботи. Рівень розвитку його педагогічної культури часто при цьому лишається «за кадрами».

Постановка завдання. Враховуючи істотну роль педагогічної культури викладача у забезпечення належного виконання ним своєї високої суспільної місії, важливо всебічно проаналізувати її сутність як специфічного феномену. Йдеться перш за все про характер впливу педагогічної культури на формування професійної і соціальної компетентності майбутніх фахівців, на їх особистісний розвиток та соціалізацію. При цьому складність і багатоаспектність проблеми вимагає її обмеження виявлення конкретних взаємозв'язків цієї культури з тим чи іншим чинником освітнього процесу, який уявляється важливим з позицій належної підготовки студентів до успішного життя й діяльності.

Мета дослідження полягає в аналізі сутності і призначення педагогічної культури з аксіологічних позицій філософії освіти та у визначенні її місця у просторі життєвих цінностей і цінностей самої освіти. Уявляється доцільним також виявити сутність і характер взаємозв'язків і взаємовпливу між системою цих цінностей та загальною і професійною культурою викладача та прояв цих взаємозв'язків в показниках якості його педагогічної діяльності.

Аналіз останніх публікацій переконливо свідчить про те, що проблеми педагогічної культури турбують як дослідників у галузі педагогічної теорії, так

і тих небайдужих освітян-практиків, які всерйоз замислюються над шляхами подальшого розвитку освіти. Глибоко аналізує сутність педагогічної культури викладача вищого навчального закладу В. М. Гриньова. На її переконання, «педагогічна культура викладача діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури, моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною та ін., оскільки вона є інтегральним показником інших видів культур, їх складником і в той же час містить їх у собі» [1, с. 69].

Цікаві й важливі дослідження у цій сфері виконав І. Ф. Ісаєв, результати яких викладено в кількох його працях і увійшли до навчального посібника з професійно-педагогічної культури викладача, який він підготував спеціально для студентів – майбутніх педагогів [2]. Важливі дослідження актуальних проблем, пов'язаних з феноменом педагогічної культури, виконали також І. Д. Бех, О. В. Бондаревська, І. Є. Відт, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, Н. І. Ліфенцева, Н. І. Мазур, Л. С. Нечепоренко, С. М. Пазиніч та інші.

Уявляється цілком природним, що педагогічна культура викладача вищої школи безпосередньо позначається на характері процесів розвитку культури студентів. Проблеми виховання їх духовної й моральнісної культури досліджує Н. Г. Баженова. Цікаві результати отримані В. О. Лозовим на інших. Аналіз значення педагогічної культури викладача як важливого ресурсу підвищення якості освіти виконано автором разом з М. П. Згурською [3].

Сьогодні набуває особливої ваги й актуальності проблема розвитку культури професійної діяльності педагога, пов'язана з кардинальною зміною освітньої парадигми. У зв'язку з цим П. М. Щербань спеціально відзначає, що перехід до нового, особистісно орієнтованого типу освіти неможливий без суттєвого підвищення рівня педагогічної культури викладачів, вчителів, батьків, всього соціуму. Однак, на його переконання, поняття педагогічної культури ще не отримало наукового обґрунтування та не увійшло до категоріального апарату педагогічної науки і практики [6]. Однак з останнім твердженням не можна погодитися хоча б тому, що численними дослідженнями і публікаціями наведених вище та багатьох інших дослідників сформульовано й

достатньо аргументовано розкрито та обґрунтовано сутність самого поняття педагогічної культури та його структуру.

Однак, на жаль, ще недостатньо дослідженим лишається такий важливий аспект феномену педагогічної культури, як її ціннісна природа, її роль джерела ціннісного сприйняття освіти студентами й інструментарію прищеплення їм системи життєвих цінностей та ціннісного сприйняття своєї професії й майбутньої професійної діяльності. З цих позицій можна навести два приклади. Перший стосується цікавої спроби детально проаналізувати складний характер взаємозв'язку і взаємодії культури і життєвих цінностей, яку здійснив В. В. Рибалка стосовно психологічної культури особистості [4]. Другим є приклад системного підходу, який застосував Н. С. Розов до розгляду взаємовідносин у складній системі «культура, цінності та розвиток освіти» [5].

В той же час ні ці, ні інші автори не розглядають саму педагогічну діяльність та її культуру як одну з надзвичайно важливих життєвих цінностей педагога. Тут, напевне, досить близько підійшов до проблеми І. А. Зязюн, який підкреслював красу педагогічної дії.

Результати та їхнє обґрунтування. Численні спеціальні цілеспрямовані дослідження і спостереження та осмислення більш як півстолітнього досвіду практичної педагогічної діяльності у вищій школі дозволяють авторові дійти таких міркувань. По-перше, освіта взагалі й вища школа зокрема вже за самою своєю сутністю і природою, за своїм призначенням та суспільною значущістю характеризуються чіткою культуротвірною спрямованістю. Дійсно, всі завдання освіти з навчання, виховання, соціалізації та особистісного розвитку студента як майбутнього фахівця мають бути пронизані формуванням і розвитком його загальної і професійної культури. Визначальною ж передумовою належного їх виконання постає високий рівень загальної і професійно-педагогічної культури викладача. Не випадково вважається, що особистість може підготувати тільки Особистість. Отже особистість викладача постає для студентів джерелом не тільки професійних знань, але й духовності, моральності, культури та системи життєвих цілей і цінностей.

По-друге, культура як невід'ємний атрибут суспільства виступає живим організмом, який постійно розвивається відповідно до суспільного розвитку. А він включає і досягнення науково-технічного й соціального прогресу, і зміни змісту й характеру взаємовідносин між людьми та організації їх спільної діяльності, і еволюцію системи життєвих цінностей та ідеалів. Отже й освіта має відслідковувати цей розвиток і активно впливати на розвиток культури. Оскільки ж вона сама є частиною культури, між ними виникає складна система численних прямих і зворотних і зв'язків. І центральне місце в цій системі посідають педагог та його професійна культура. Дійсно, через своїх учнів та студентів вони прагнуть активно сприяти позитивним змінам соціокультурного простору, підвищувати рівень духовності людей. Саме завдяки цим зусиллям в суспільній свідомості має закріплюватися розуміння культури і освіти як вкрай важливих життєвих цінностей як для індивіда, так і для суспільства. Таким чином, і система освіти, і відповідно педагогічна діяльність функціонують і розвиваються у певному ціннісному просторі.

По-третє, в загальній структурі ціннісного простору освіти виявляється можливим виокремити кілька характерних груп цінностей, кожна з яких по-своєму пов'язана як з особистісною культурою педагога, так і з культурою його професійної діяльності. Ми підкреслюємо діяльнісний характер педагогічної культури тому, що вона проявляється саме в процесі здійснення педагогом своєї професійної діяльності. Такими групами виступають цінність освіти для суспільства, її цінність для учнів і студентів та цінність для педагогів. ***Суспільні цінності освіти*** полягають у підготовці підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності у цьому суспільстві, у забезпеченні його потреб в кадрах фахівців того чи іншого профілю й рівня кваліфікації та у передачі їм надбань матеріальної і духовної культури, нагромаджених людством. Цілком зрозуміло, що належне досягнення цих цілей неможливе без належної професійної і соціальної компетентності, без високої педагогічної майстерності та розвиненої загальної і професійно педагогічної культури викладача. Адже його діяльність, забарвлена відповідною культурою, затверджує в суспільстві високі цінності.

Для студента цінності освіти полягають, по-перше, у тих професійних знаннях і кваліфікації, яку він отримує, по-друге, в особистісному розвитку й оволодінні загальною і професійною культурою, по-третє, в оволодінні тими навичками командної роботи, які необхідні для успішної участі у спільній з іншими людьми діяльності, по-четверте, в отриманні умінь, прагнень та глибокої внутрішньої потреби у постійному самонавчанні, самовихованні й самовдосконаленні. Окремо необхідно підкреслити надзвичайну значущість для нього ціннісного сприйняття своєї професії та її суспільно корисного характеру. Нарешті вкрай важливим виступає прищеплення йому й належний розвиток розвиненої системи життєвих цілей і цінностей. Ця система утворює своєрідний підпростір ціннісного простору освіти, допомогти студентові сформувати який може лише педагог з високим рівнем загальної і професійної культури й чіткою психологічною спрямованістю на педагогічну діяльність.

Педагогічна культура при цьому не лише виступає основним чинником формування ціннісного простору студента. Вона і сама немовби закарбовується в ньому назавжди, залишаючись у свідомості, душі й серці студента, навіть якщо той не відразу й розуміє її значення у його моральнісному розвитку. В системі координат цього ціннісного простору згідно з О. Вишневським можна виокремити такі п'ять видів цінностей чи сфер їх дії. По-перше, це так звані одвічні, або загальнолюдські цінності: добро, справедливість, чесність, віра, любов, щирість, гідність, чуйність, безкорисливість, краса, свобода тощо. Вони детермінують як характер взаємовідносин з іншими людьми, так і внутрішню рівновагу з самим собою, роблять людину доброю, моральною і порядною, допомагають їй стати сумлінним працівником, активним і відповідальним громадянином та вірним другом.

По-друге, це основні національні цінності, роль і значення яких сьогодні надзвичайно зросли у зв'язку із зовнішньою агресією і реальною небезпекою втрати територіальної цілісності нашої країни. Цінності цієї групи включають незалежність України, патріотизм і готовність до захисту своєї Батьківщини, історичну пам'ять, пошану до державних символів, любов до рідної культури,

мови, національних традицій, сприяння розвитку духовного життя народу, прагнення до затвердження справедливого державного устрою тощо.

По-третє, це громадянські цінності: соціальна гармонія, справедливість, толерантність, повага до закону і верховенство права, суверенітет особистості, свобода слова, совісті й думок, участь у політичному житті й можливість самовираження. По-четверте, це сімейні цінності. Вони мають бути обов'язково сформовані, оскільки студенти – майбутні не тільки фахівці, а й подружжя та батьки. Ці цінності охоплюють подружню вірність, піклування про дітей і своїх батьків, відповідальність за них, гармонія відносин між представниками різних поколінь у сім'ї. Нарешті, по-п'яте, це особистісні цінності, серед яких внутрішня свобода, особиста гідність, товариськість, самодисципліна, здоровий глузд, рішучість, доброзичливість, оптимізм і толерантність.

З позицій аксіології освіти вкрай необхідно, щоб всі розглянуті групи цінностей утворювали системну цілісність і ставали невід'ємним складником загальної і професійної культури студента, його моральнісних принципів та переконань. Досягнення цього стає своєрідним «вищим пілотажем» викладача і проявом справжньої дійовості його професійної компетентності й педагогічної культури. Це досягнення дає йому вагомі підстави пишатися добре виконаною справою, яка вже сама по собі стає його власною життєвою цінністю.

Тому перехід до системи власне *цінностей педагогічної діяльності* та місця педагогічної культури у просторі її координат уявляється логічним та цілком закономірним. Адже саме вони виступають тими цінностями, які мають сповідувати педагоги і які складають сутність, сенс і зміст їх професії та професійної діяльності. Від неї й від її результатів вони отримують задоволення ще й тому, що одним з компонентів цієї діяльності є аксіологічна творчість. Її сенс полягає у можливості пізнавати, розуміти і творити не тільки безпосередні завдання освіти як цінності людського буття, а й саму особистість студента як носія цих цінностей та ідеалів, духовності та культури. Адже саме з цінностей та ідеалів мають виводитися цілі, зміст і характер освіти. А вони, у свою чергу, через прояв педагогічної культури сприятимуть затвердженню цих цінностей.

Разом з тим, слід підкреслити, що педагогічна діяльність не є і не може бути неперервним святом і приносити викладачеві завжди одне задоволення. В ній бувають невдачі і прикрі помилки, складні проблемні ситуації, в яких не спрацьовують начебто надійні й багаторазово перевірені методи і підходи. Тим більшу насолоду викликає їх подолання. Особливо у разі, коли воно досягнуто завдяки вдало знайденому прийому чи добре продуманій модифікації звичних шляхів та способів дії. І знову слід підкреслити роль педагогічної майстерності й професійної культури викладача у їх тісному взаємозв'язку з системою цінностей освіти, які складають моральнісну основу його діяльності.

Сьогодні обов'язковими для кожного випускника вищої школи вважають політичну, моральну, екологічну, економічну, правову культуру, але вимога наявності педагогічної культури серед них чомусь ще відсутня. Однак вона стає вкрай необхідною, оскільки цьому випускникові в процесі виконання своїх виробничих завдань і функцій доведеться не тільки організовувати спільну діяльність підлеглих, але й навчати та виховувати їх, прищеплювати їм норми і принципи корпоративної культури і спільних цінностей фірми чи організації. Крім того, йому як майбутньому главі сім'ї необхідно бути виховувати своїх дітей, прищеплювати їм основи духовності і культури, життєві цілі й цінності.

Сучасні соціальні вимоги до змісту, рівня і якості професійної підготовки фахівців істотно підвищуються, обсяг науково-технічних знань стрімко зростає, розвиток інформаційних технологій робить їх доступними практично кожному. Тому однією з найважливіших умов формування високого рівня професійної та соціальної компетенції фахівця, прищеплення йому розуміння суспільної цінності та гуманістичної спрямованості і сенсу його професійної діяльності, моральної відповідальності за її здійснення виступає саме висока педагогічна майстерність викладача вищої школи та його досить розвинена професійно педагогічна культура. Плідні ж результати його діяльності можуть досягатися тільки завдяки системному характеру реалізації цієї культури у просторі цінностей освіти. Перш за все це означає необхідність ціннісного сприйняття самим педагогом своєї професії та професійної діяльності.

Без цього він просто не може вважатися і бути справжнім педагогом, а перетворюється на ремісника. Він майже механічно (хоча й цілком пристойно) викладає студентам навчальний матеріал зі своїх дисциплін, не турбуючись особливо, як його сприймають та розуміють студенти. Подібні викладачі не прагнуть підвищувати свою педагогічну майстерність, нехтують загальною й тим більше професійною культурою. Їх життєві цінності часто зводяться до задоволення суто матеріальних потреб.

Цілком природно, що така людина вже неспроможна належним чином виконати свою високу суспільну місію. Дійсно зі всього спектру завдань освіти та її цілей вона виконує тільки навчальні функції своєї діяльності й зовсім не докладає зайвих зусиль для виховання, особистісного розвитку та соціалізації студентів. Тому вона й не може прищепити їм необхідні життєві цінності.

Справжня ж професійно педагогічна культура функціонує і розвивається виключно у просторі цінностей освіти, оскільки вона сама виступає однією з важливих її цінностей. Як справжня цінність, педагогічна культура пов'язана з любов'ю викладача до студентів і з прагненням реально допомогти їм стати і класними фахівцями, і щасливими, порядними людьми. Вона спонукає педагога до власного активного самонавчання, самовиховання і самовдосконалення незалежно від віку, набутих знань, наукових ступенів і вчених звань. Культура професійної діяльності зумовлює потребу педагога у творчості як у науковій сфері, так і у викладанні, спрямовує його інноваційне мислення на подальший розвиток своєї педагогічної майстерності.

Професійна культура педагога завдяки своїм взаємозв'язкам з системою цінностей освіти спонукає його до філософського осмислення сутності й сенсу своєї діяльності, до належного оволодіння логіко-методологічними принципами цієї діяльності, що сприяє істотному підвищенню її якості та ефективності. А це в решті решт відкриває можливості успішного подолання системної кризи, яку переживає Україна, її виходу на магістральні шляхи цивілізаційного розвитку.

Висновки. Наведені результати педагогічних досліджень, спостережень та їх осмислення дають підстави дійти таких висновків. По-перше, феномен

освіти сам по собі є важливою суспільною цінністю, оскільки забезпечує підготовку підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності в умовах конкретного суспільства. В той же час цьому феномену притаманна розвинена система цінностей, які утворюють своєрідний простір. По-друге, в системі координат ціннісного простору освіти можна виокремити групи цінностей, які необхідні суспільству, які слід прищеплювати студентам і які притаманні педагогічній діяльності викладача. По-третє, реалізація ціннісного потенціалу освіти вимагає від викладача розвиненої загальної і професійно педагогічної культури, яка посідає цільне місце у просторі цінностей освіти, оскільки сама є однією з таких цінностей, водночас виступає важливим джерелом цих цінностей і в такому розумінні відіграє визначальну роль для всіх трьох груп цінностей освіти.

Література:

1. *Гриньова В. М.* Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу / В. М. Гриньова // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2006. – № 4. – С. 67-74.
2. *Исаев И. Ф.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с. – (Высшее образование).
3. *Пономарьов О. С., Згурська М. П.* Педагогічна культура викладача вищої школи як ресурс підвищення якості освіти // Теорія і практика управління соціальними системами, 2011. – № 3. – С. 19-25.
4. *Рибалка В. В.* Аксіологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посібн. – К.: АПН України, Ін-т пед.освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини; АПН і МОН України, Укр. наук.-метод. центр практичної психології і соц. роботи, 2009. – 326 с.
5. *Розов Н.С.* Культура, ценности и развитие образования. – М.: Педагогика, 1991. – 193 с.
6. *Щербань П.* Сутність педагогічної культури // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С.67-71.